

Synode
2021
2024

VERTALING, VERZORGD DOOR HET
SYNODEPROJECT 'LUISTEREND OP WEG'

Synode 2021-2024

Slotdossier: Europese Continentale Bijeenkomst te Praag, 5-12 februari 2023

'Vergroot de ruimte
van uw tent' (Jesaja 54:2)

Inhoudsopgave

VOORWOORD	3
SLOTOPMERKINGEN	4
SLOTDOCUMENT:	
1. INLEIDING: DE ERVARING VAN DE EUROPESE CONTINENTALE BIJEENKOMST	6
1.1 Samenstelling en organisatie van de Bijeenkomst	7
1.2 Enkele kenmerken van de context waarin de Europese kerken functioneren	8
2. VOOR EEN SYNODALE KERK IN EUROPEES PERSPECTIEF	10
2.1 Op weg met Christus, vervuld met zijn Geest	10
2.2 Herontdekking van de gemeenschappelijke waardigheid van het doopsel	12
2.3 Synodaliteit ten dienste van de missie	12
2.4 Groeien als Kerk van de dialoog	12
2.5 Open wonden onder ogen zien, vooroordelen overwinnen, herinneringen verzoenen	14
2.6 Begeleiding van gezinnen, vrouwen en jongeren	15
2.7 De synodale methode inbrengen in kerkelijke structuren en processen	15
3. De Europese kerken en synodaliteit: vragen en spanningen	17
3.1 Waarheid en barmhartigheid	17
3.2 Traditie en Aggiornamento	18
3.3 Liturgie als focus om te kijken naar de spanningen in de Kerk	19
3.4 De missie begrijpen	20
3.5 Medeverantwoordelijkheid van allen, in de verscheidenheid van charisma's en ambten	20
3.6 De uitoefening van gezag in een synodale Kerk	22
3.7 Eenheid in verscheidenheid: tussen lokaal en universeel	
4. Perspectieven en prioriteiten	24
SLOTOPMERKINGEN VAN DE BISSCHOPPEN	26

Foto op de voorkant: De Nederlandse synodale delegatie in Praag.
Vlnr: mgr. van den Hende, prof. dr. Monique van Dijk - Groeneboer, Lisette van Oordt, Richard Steenvoorde OP. Fotograaf: Hendro Munsterman/ND

Voorwoord

Dit dossier bevat de verschillende slotdocumenten van de Europese Continentale Bijeenkomst die van 5 tot en met 12 februari 2023 in Praag is gehouden, te weten:

1. Slotopmerkingen, goedgekeurd door de Europese Continentale Bijeenkomst tijdens de laatste bijeenkomst (9 februari) en ter plekke verspreid. Zij vormen een soort samenvatting van het uitgebreidere Slotdocument.
2. Slotdocument, in concept goedgekeurd door de Europese Continentale Bijeenkomst tijdens haar laatste zitting op 9 februari en vervolgens door de redactie-commissie aangevuld met amendementen die na de Bijeenkomst schriftelijk zijn verzameld.
3. Slotopmerkingen van de bisschoppen, goedgekeurd tijdens de slotzitting van de bijeenkomst van de voorzitters van de bisschoppenconferenties (11 februari), en ter plekke verspreid.
4. Lijst van deelnemers (bijlage A)
5. Werkprogramma (bijlage B)

Alle documenten en ander materiaal over de Europese Continentale Bijeenkomst zijn beschikbaar op de website www.prague.synod2023.org en op de website van de CCEE: www.ccee.eu

Slotopmerkingen

Wij zijn vier dagen bij elkaar geweest om met elkaar te luisteren en te spreken over wat het Werkdocument voor de Continentale Fase (WCF) heeft opgeroepen in de kerken waaruit wij afkomstig zijn. Als Europese Continentale Bijeenkomst zijn we ons ervan bewust dat wij dankzij de synodale methode een diepe, spirituele ervaring hebben meegemaakt.

Wij zijn de Geest die ons leidde dankbaar voor de gave die wij hebben ontvangen en die wij hier willen delen. Wij hebben de inzichten die de kerkelijke gemeenschappen van ons continent in het synodaal proces hebben opgedaan en de spanningen en vragen waarmee de Europese kerken worden geconfronteerd, verdiept¹. Bovenal hebben we opnieuw de pijn gevoeld van de wonden die onze recente geschiedenis tekenen, om te beginnen die welke de Kerk heeft toegebracht door het misbruik dat sommige mensen in de uitoefening van hun ambt of kerkelijke functie hebben gepleegd. Verschillende keren kwam het meedogenloze geweld ter sprake van de aanvalsoorlog tegen Oekraïne. We herdachten ook de slachtoffers van de aardbevingen in Turkije en Syrië.

Het werk dat wij hebben verricht was rijk en opwindend, maar niet zonder problemen en moeilijkheden. Het bood ons een kans om in de ogen van de Kerk in Europa te kijken, met al haar schatten uit de twee grote tradities waaruit zij bestaat: de Latijnse en Oosterse. Met een bewustzijn dat in de loop van de bijeenkomst is gegroeid, menen wij vandaag te kunnen zeggen dat onze Kerk mooi is, drager van een verscheidenheid die ook onze rijkdom is. Wij voelen dat wij nog meer van haar zijn gaan houden, ondanks de wonden die zij heeft toegebracht en waarvoor zij vergeving moet vragen om tot verzoening te komen, herinneringen te helen en degenen welkom te heten die gewond werden.

Wij zijn ervan overtuigd dat deze gevoelens ook de harten vervullen van alle mensen die sinds september 2021 betrokken zijn bij de synodale reis 2021- 2024.

Gedurende de Bijeenkomst hebben wij een spirituele ervaring opgedaan die ons deed ervaren dat het mogelijk is elkaar te ontmoeten, naar elkaar te luisteren en een dialoog aan te gaan vanuit onze verschillen en voorbij de vele obstakels, muren en barrières die onze geschiedenis ons in de weg legt. We moeten de verscheidenheid binnen onze Kerk omarmen en elkaar steunen in wederzijdse achting, gesterkt door het geloof in de Heer en de kracht van zijn Geest.

Daarom willen wij op een synodale manier verder gaan: meer als een methode, beschouwen wij synodaliteit als een manier van leven van onze Kerk, van gemeenschappelijke onderscheiding en onderscheiding van de tekenen van de tijd. Concreet willen wij dat deze Continentale Bijeenkomst geen geïsoleerde ervaring blijft, maar iets wat met regelmaat plaatsvindt en zich baseert op de algemene toepassing van de synodale methode in al onze structuren en procedures op alle niveaus. Op die manier zal het mogelijk zijn de kwesties aan te pakken waarvoor we ons moeten inspannen, op steeds meer weloverwogen manier en steeds intensiever: het mee optrekken met gewonde mensen, het leiderschap van jongeren en vrouwen, openstaan voor het leren van gemarginaliseerde mensen, etc.

De synodale manier maakt het ook mogelijk om vanuit missionair perspectief met spanningen om te gaan, zonder verlamd te raken door angst. We kunnen er de energie uit putten om verder op weg te gaan. Twee zaken zijn in het bijzonder naar voren gekomen. Als eerste gaat het erom eenheid in verscheidenheid te stimuleren om zo de verleiding van uniformiteit te weerstaan.

¹ Hierover zal meer gezegd worden in een gedetailleerd document dat aan het secretariaat-generaal van de synode zal worden toegezonden als bijdrage aan de volgende stappen in het synodale proces, met name het opstellen van het *Instrumentum laboris* van de synodevergadering van oktober aanstaande. Samen met veel informatie over ons werk en opnames van alle plenaire bijeenkomsten zal dit document beschikbaar zijn op de website van de Continentale Bijeenkomst in Praag, <https://prague.synod2023.org>, en op de websites van de bisschoppenconferenties die het in de verschillende talen openbaar willen maken.

Ten tweede gaat het erom dat we de bereidheid anderen te verwelkomen, als getuigenis van de onvoorwaardelijke liefde van de Vader voor zijn kinderen, verbinden met de moed om de waarheid van het evangelie in zijn geheel te verkondigen: God belooft ons dat: "Liefde en waarheid zullen elkaar ontmoeten" (Ps. 85,11).

Wij weten dat dit alles mogelijk is omdat wij het tijdens deze Bijeenkomst hebben ervaren. Maar meer nog omdat het leven van de kerken waaruit wij afkomstig zijn ervan getuigt. Wij denken hier in het bijzonder aan de oecumenische en interreligieuze dialoog, waarvan de echo's sterk doorklonken in onze gesprekken. Maar bovenal geloven wij dat het mogelijk is omdat de genade hier een rol speelt: de opbouw van een steeds meer synodale Kerk is een manier om concreet uitdrukking te geven aan de gelijke waardigheid van alle leden van de Kerk. Deze is gebaseerd op het doopsel dat ons vormt als kinderen van God en leden van het lichaam van Christus, medeverantwoordelijk voor de unieke evangelisatieopdracht die de Heer aan zijn Kerk heeft toevertrouwd.

Wij vertrouwen erop dat de voortzetting van de synode 2021-2024 ons kan steunen en begeleiden, met name door op het niveau van de synodevergadering aandacht te schenken aan een aantal prioriteiten:

- de praktijk, theologie en hermeneutiek van synodaliteit verdiepen. Wij moeten iets herontdekken dat oud is en tot de aard van de Kerk behoort, en altijd nieuw is. Dit is onze taak. Wij zetten de eerste stappen op een pad dat zich gaandeweg opent;
- de betekenis van een volledig ambtelijke kerk aan de orde stellen, als een horizon waarin kan worden nagedacht over charisma's en ambten (gewijde en niet-gewijde) en de verhoudingen daartussen;
- vormen verkennen voor een synodale uitoefening van gezag, d.w.z. de dienst van het begeleiden van de gemeenschap en het bewaren van de eenheid;
- de onderscheidingscriteria voor het synodaal proces verduidelijken en aangeven op welk niveau, van lokaal tot universeel, de besluiten moeten worden genomen;

- concrete en moedige besluiten nemen over de rol van vrouwen binnen de Kerk en over hun grotere betrokkenheid op alle niveaus, ook bij het maken en nemen van beslissingen;
- aandacht schenken aan de spanningen rond de liturgie, om te komen tot een synodaal begrip van de eucharistie als bron van gemeenschap;
- de vorming tot synodaliteit stimuleren van het gehele volk van God, met bijzondere aandacht voor de onderscheiding van de tekenen des tijds met het oog op de vervulling van de gemeenschappelijke missie;
- de vernieuwing van een levendig besef van missie, de kloof tussen geloof en cultuur overwinnen om het evangelie weer tot in het gevoel van mensen te brengen, een taal vinden die traditie en actualiteit kan verwoorden, vooral optrekken mét mensen in plaats van over hen of tot hen te spreken. De Geest vraagt ons te luisteren naar de schreeuw van de armen en de aarde in ons Europa, en in het bijzonder naar de wanhopige schreeuw van de slachtoffers van oorlog die om een rechtvaardige vrede vragen.

De Kerk liefhebben, de rijkdom van haar verscheidenheid, is geen vorm van sentimentaliteit omwille van zichzelf. De Kerk is mooi omdat de Heer wil dat zij zo is, met het oog op de taak die Hij haar heeft toevertrouwd: het evangelie verkondigen en alle vrouwen en mannen uitnodigen om deel te nemen aan de dynamiek van gemeenschap, participatie en missie die haar bestaansreden vormt, bezielde door de eeuwige vitaliteit van de Geest. Onze Europese Kerk liefhebben betekent dus dat wij ons opnieuw inzetten om deze missie uit te voeren, ook op ons continent, in een cultuur die gekenmerkt wordt door de vele verschillen die wij kennen.

Wij vertrouwen de voortzetting van onze synodale reis toe aan de patroonheiligen en martelaren van Europa!

Adsumus Sancte Spiritus!

1. Inleiding:

de ervaring van de Europese Continentale Bijeenkomst

1. De Europese Continentale Bijeenkomst kwam in Praag bijeen als onderdeel van een reis die in 2021 begon: de Synode 2021-2024, 'Voor een Synodale Kerk: gemeenschap, participatie, missie'. De vruchten van de eerste fase van de synode, gewijd aan de raadpleging van het Volk van God, waarbij miljoenen mensen betrokken waren, werden samengevat in het Werkdocument voor de Continentale Fase (WCF). Deze werd voorgelegd aan onze lokale kerken - en aan die op elk van de andere continenten - met het doel te horen wat het WCF heeft opgeroepen en een dialoog tussen de lokale kerken in Europa mogelijk te maken.

2. Het was de eerste keer in Europa dat het Volk van God - bisschoppen, priesters, diakens, gewijde mannen en vrouwen, leken - samenkwam om naar elkaar te luisteren en te dialogeren, in een sfeer van gebed en luisterend naar het Woord van God². Het was een nieuwe en onverwachte ervaring. De vreugde om deel uit te maken van de Kerk, die we eerder hadden ervaren in de diocesane fase, bloeide op en vermenigvuldigde zich. Ieder van ons had de gelegenheid om kennis te nemen van andere realiteiten dan die waarin we zelf leven. Samen ontdekten we onze gemeenschappelijke verbondenheid met Christus. Soms ervoerden we spanningen en onzekerheden, maar we zijn ons ervan bewust dat we op basis van ons geloof in de Heer samen verder kunnen gaan. Aan het einde van vier dagen van luisteren en dialoog vanuit datgene wat het WCF heeft opgeroepen in de kerken waaruit wij afkomstig zijn, beseffen wij als Europese Continentale Bijeenkomst dat wij dankzij de synodale methode een diep spirituele ervaring hebben meegemaakt. Wij danken de Geest die ons heeft geleid voor de gave die wij hebben ontvangen en die wij hier willen delen.

3. We hebben de inzichten verdiept die de kerkelijke gemeenschappen van ons continent door het synodaal proces hebben verworven. We zijn ons ook sterker bewust van de spanningen en vragen waarmee de Europese kerken worden geconfronteerd. Onze gesprekken waren rijk en inspirerend, maar waren niet zonder problemen en moeilijkheden. Zij lieten ons in de ogen kijken van de Kerk in Europa, met al haar schatten, te beginnen met die van de grote Latijnse en Oosterse tradities waaruit zij bestaat. Op deze reis van ontvankelijk luisteren hebben wij beseft dat wij in alle verscheidenheid verenigd kunnen zijn: *"Diversiteit – en die is groot, in historisch, cultureel, socio-religieus opzicht – is een grote rijkdom. We hebben de schoonheid ervaren van een uitgebreide dialoog, vanuit een perspectief van 360 graden, niet alleen Oost en West, maar ook Noord en Zuid, van Cyprus tot de Scandinavische landen. We delen kostbare gaven met elkaar die verbondenheid scheppen en onze bereidheid tot missie vergroten."* (opmerking van een genodigde)

4. Met een bewustzijn dat in de loop van de Bijeenkomst is gegroeid, kunnen we nu zeggen dat onze Kerk mooi is, drager van een levendige verscheidenheid die ook onze rijkdom is. Wij voelen dat wij nog meer van haar zijn gaan houden, ondanks de wonden die zij heeft toegebracht en waarvoor zij om vergeving moet vragen om werkelijk te komen tot verzoening, genezing van de herinnering en verwelkoming van hen die werden gewond. Wij zijn ervan overtuigd dat deze gevoelens ook de harten vervullen van alle mensen die sinds september 2021 betrokken zijn bij de reis van de synode 2021-2024.

² De CCEE (Europese bisschoppenconferenties) en UCESM (voorzitters van de nationale religieuzenconferenties in Europa) hebben gemeenschappen van contemplatieve religieuzen uit heel Europa uitgenodigd om de Europese Continentale Bijeenkomst te ondersteunen met gebed en in het speciaal met voortdurende stille aanbidding.

1.1

De samenstelling van de Bijeenkomst en de organisatie van de werkzaamheden

5. De kerken in Europa worden gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan talen, culturen en rituelen. In totaal bestond de Bijeenkomst uit 200 personen: 140 afgevaardigden van de 39 leden van de CCEE (elke bisschoppenconferentie kon maximaal vier afgevaardigden aanwijzen)³, plus 42 gasten die het generaal secretariaat van de synode, de commissies van de CCEE en een aantal instellingen, netwerken, verenigingen en bewegingen van de Katholieke Kerk die op continentaal niveau actief zijn, vertegenwoordigden. Daarnaast kon elk lid van de CCEE maximaal tien afgevaardigden selecteren (in totaal 269 deelnemers) die online deelnamen en bijdroegen aan de online werkgroepen. Ten slotte waren leden van het secretariaat van de CCEE en het algemeen secretariaat van de Tsjechische bisschoppenconferentie, de redactiecommissie van dit document en het mediateam bij de werkzaamheden betrokken⁴.

6. Na publicatie van het WCF werd elke plaatselijke kerk gevraagd om aan de slag te gaan met het document en feedback te geven. Elke delegatie presenteerde de uitkomsten van het voorbereidende werk tijdens de plenaire Bijeenkomst. Deze presentaties baseerden zich op reacties op de vragen in paragraaf nr. 106 van het document. Elke plaatselijke kerk organiseerde het verzamelen van de reacties op het WCF en de manier waarop deze werden gepresenteerd, het meest passend tegen de achtergrond van hun context en omstandigheden.

7. De werkzaamheden van de Europese Continentale Bijeenkomst in Praag vonden plaats in vijf talen (Frans, Engels, Italiaans, Pools en Duits). Na de inleidende zitting werden de werkzaamheden⁵ opgedeeld in drie eenheden. Elk daarvan was opgezet als een breed geestelijk gesprek: delegaties die in de plenaire bijeenkomst input gaven; werkgroepen waarin werd uitgewisseld wat dit opriep;

vervolgens het onder woorden brengen en verzamelen van gedeelde inzichten in de plenaire bijeenkomst (groepsverslagen en vrije interventies). De afgevaardigden die online deelnamen, werden verdeeld in groepen. In een speciale sessie brachten zij verslag uit van hun uitwisselingen.

8. Met het oog op transparantie en om een zo breed mogelijke deelname mogelijk te maken, werden alle plenaire zittingen van de Europese Continentale Bijeenkomst in Praag gestreamd en blijven de opnames beschikbaar op het YouTube-kanaal van het persbureau van de CCEE⁶. De tekst van de bijdragen van de delegaties, andere interventies, toespraken en preken, alsook de verslagen van de werkgroepen zijn beschikbaar op de officiële website van de Europese Continentale Bijeenkomst⁷. De citaten die in dit document zijn opgenomen, zijn afkomstig van deelnemers. De bedoeling ervan is om de rijkdom en levendigheid van de uitwisseling weer te geven. Ze zijn gekozen omdat ze beknopt, krachtig of nauwkeurig uitdrukking geven aan gevoelens die ook door andere deelnemers worden gedeeld. Ze zijn niet opgenomen om een bepaald standpunt te benadrukken⁸.

9. Dit document is opgesteld door een speciaal door het voorzitterschap van de CCEE aangestelde redactiecommissie. Op basis van het door het generaal secretariaat van de synode voorgestelde schema, heeft de redactiecommissie geluisterd naar alle tijdens de werkzaamheden ingediende bijdragen, verslagen en interventies. Een eerste ontwerp van de tekst werd tijdens een van de zittingen op de laatste dag van de werkzaamheden in Praag voorgelezen en door de Bijeenkomst goedgekeurd. Vervolgens werden reacties en wijzigingsvoorstellen verzameld, zowel tijdens de plenaire bijeenkomst als door schriftelijke toezending achteraf. De redactiecommissie overwoog alle reacties en wijzigde de tekst waar nodig, tot deze zijn definitieve vorm kreeg.

³ Voor de leden van de CCEE vermelden wij gewoon de naam van het land, met uitzondering van het eparchaat Moekatsjevo, Oekraïne (waar een onderscheid wordt gemaakt tussen de Grieks-katholieke Kerk en de Latijnse Kerk), en de twee multinationale bisschoppenconferenties: de Scandinavische landen (Zweden, Denemarken, Noorwegen, Finland, IJsland) en de Internationale Bisschoppenconferentie van de Heilige Cyrillus en Methodius (Servië, Noord-Macedonië, Montenegro en Kosovo). Groepsgesprekken worden aangeduid met de taal waarin zij hebben gewerkt.

⁴ De volledige lijst van deelnemers staat in bijlage A.

⁵ Het gedetailleerde werkprogramma staat in bijlage B.

⁶ www.youtube.com/@CCEEMediaoffice/streams

⁷ <https://prague.synod2023.org>

⁸ Bij deze citaten moet men bedenken dat het vaak al gaat om een vertaling, namelijk in een van de vijf werktalen. Daardoor was het soms een uitdaging om citaten op te nemen.

10. Het enige doel van dit document is om een beknopt verslag te geven van de werkzaamheden van de Europese Continentale Bijeenkomst. Het is de bijdrage van de Europese kerken aan de kerkelijke dialoog op wereldwijd niveau, met name met het oog op de opstelling van de *Instrumentum laboris* van de synodevergadering in oktober 2023. Het geeft daarom uitdrukking aan de belangrijkste inzichten en ideeën waarover overeenstemming bestond, maar ook aan de verschillen en spanningen die onherroepelijk naar boven kwamen. Deze spelen een rol bij de vaststelling van de prioriteiten voor de Synode die wordt voorbereid. De Europese Continentale Bijeenkomst heeft laten weten dat dit verslag een getrouwe weergave is van de gesprekken in Praag. Het document biedt geen oplossingen of theologische interpretaties, maar wil de spanningen weergeven die de lokale kerken naar voren hebben gebracht. Daarom kan het niet worden geïnterpreteerd als de uitdrukking van een definitief standpunt of de aanduiding van operationele strategieën van de Europese kerken. Het proces van onderscheiding over deze kwesties zal plaatsvinden tijdens de volgende fasen van het synodaal proces.

11. Na een korte schets van enkele basiselementen van de context waarin de Europese kerken leven en werken, en waarin dus ook de Continentale Bijeenkomst van Praag moet worden geplaatst, zal de tekst zeven intuïties aanwijzen waarop de weg naar een synodale Kerk in Europees perspectief kan worden gebaseerd; het gaat tegelijk ook om zeven spanningen van waaruit de Europese kerken zich uitgedaagd voelen hun weg voort te zetten. De tekst wordt afgesloten met de formulering van wat de Europese kerken beschouwen als de prioriteiten voor het werk van de synodevergadering in oktober 2023.

1.2 Enkele kenmerken van de context waarin de Europese kerken functioneren

12. Tijdens de werkzaamheden van de Bijeenkomst bereikte ons het nieuws van de dramatische aardbeving die op 6 februari 2023 het zuiden van Turkije en het noorden van Syrië heeft getroffen. Tienduizenden mensen verloren het leven. De Bijeenkomst heeft gebeden voor de slachtoffers en haar solidariteit betuigd met degenen die bijzonder door de aardbeving zijn getroffen.

13. Europa is diep getroffen door de pijn en het lijden van de aanvalsoorlog die een jaar geleden tegen Oekraïne is ontketend. De Bijeenkomst werd diep geraakt door de aanwezigheid van mensen uit de getroffen gebieden. De situatie riep nieuwe vragen op: *"Het zou goed zijn om samen met de hele Kerk na te denken over hoe we als Kerk Christus kunnen tonen in oorlogs- en naoorlogse omstandigheden. Hoe bereiken we mensen die door geweld en verkrachting zijn getroffen met de Blijde Boodschap?"* (Oekraïne, Latijnse Kerk)

14. De Europese kerken zijn diep getroffen door de crisis van seksueel en ander misbruik in haar midden. Het verslag uit Ierland vond weerklank bij anderen, in die zin dat hierin nadrukkelijk wordt opgemerkt dat de moedige stem van de slachtoffers *"direct de kern aangeeft van wat noodzakelijk is voor de Kerk: bekering."* (Ierland). Aangezien de geloofwaardigheid van de Kerk op het spel staat, moet aandacht worden besteed aan zowel de gevallen van misbruik en de wonden die zij veroorzaken, als de kwestie van de behandeling ervan door de kerkelijke autoriteiten.

15. De synodale ervaring vindt plaats binnen de specifieke context die de Europese kerken kenmerkt, uitgaande van de diversiteit die er deel van uitmaakt en die soms ook spanningen veroorzaakt: tussen Oost- en West-Europa, een erfenis van de verdeling van het continent in tegengestelde blokken aan het einde van de Tweede Wereldoorlog; maar ook een verdeling tussen Noord- en Zuid-Europa; tussen landen met een sterke katholieke traditie en andere waar katholieken of zelfs christenen eeuwenlang een minderheid vormden.

Het werk van de Bijeenkomst schetst een beeld van Europa en de Europese kerken dat veel gevarieerder is dan de traditionele stereotypen van grote, homogene, tegengestelde blokken. Het confessionele pluralisme dat Europa eeuwenlang heeft gekenmerkt, is vandaag de dag de bodem waarop allerlei oecumenische initiatieven bloeien, te beginnen met de oecumene van het dagelijkse leven.

16. De religieuze context van het hedendaagse Europa wordt vooral gekenmerkt door het verschijnsel van de secularisatie:
"Onze rijke Europese, christelijke traditie bevat ook kennis die we meedragen in een gesecculariseerde context. In deze context moeten we nieuwe wegen bannen vanuit het verlangen om 'iedereen te ontmoeten met de brandende lamp van het evangelie.'" (Malta). "Een negatieve houding die wereld en samenleving veroordeelt is steriel. Wij hebben veel te bieden aan de wereld, maar ook veel te ontvangen. Openheid voor de wereld kan ons helpen om het evangelie beter te begrijpen. [...] Het gehele synodale proces nodigt ons uit om de tekenen van de tijd te begrijpen, ook de tekenen van de hedendaagse gesecculariseerde samenleving." (België). Een van de huidige uitdagingen is de noodzaak van een "dialoog met moderne cultuur en denkbeelden, over onderwerpen als kunstmatige intelligentie, robotica of genderkwesties (LHBTIQA+)." (Portugal) Ondanks moeilijkheden wordt het synodale proces gezien als een kans binnen een gesecculariseerde cultuur: "Wanneer we onze tent vergroten, worden we in staat gesteld met zoveel mogelijk mensen de weg van christelijke ervaring te gaan." (Monaco)

17. Kerken in Europa hebben ook te maken met het probleem van migratie. Veroorzaakt door oorlogen of rampzalige economische situaties, onttrekt migratie ook leden aan christelijke gemeenschappen, waardoor deze verarmen en bijna irrelevant worden. Moldavië merkt op dat er gemeenschappen zijn die *"om verschillende redenen – allereerst armoede en het fenomeen van migratie - het gevaar lopen om te verdwijnen omdat de geloofstraditie niet langer wordt overgedragen."* (Moldavië). Op andere plaatsen worstelen gemeenschappen met een plotselinge toestroom van migranten, die ook al snel een grote meerderheid kunnen uitmaken: *"De nieuwe realiteit van de katholieke Kerk in Griekenland: [...] Sommige parochies bestaan voor een groot deel uit buitenlanders (95% van de drie parochies in het centrum van Athene, op Rhodos en Mykonos en nog maar weinig Grieken. [...] Andere parochies zijn ook internationaal samengesteld. Alleen de eilanden die een eeuwenoude katholieke aanwezigheid kennen, zijn nog geheel Grieks. Het probleem wordt verergerd door het feit dat duizenden migranten leven in steden, dorpen en eilanden zonder katholieke parochiepriesters, en daarom zonder katholieke kerkelijk leven."* (Griekenland)

18. Herhaaldelijk is benadrukt dat de kerken in Europa kerken van het martelaarschap zijn. Sommigen riepen op om een gemeenschappelijke geschiedenis op te stellen van Europese martelaren *"om de herinnering te verspreiden van de martelaren van ons continent en onszelf te laten leiden door hun getuigenis, zodat we groeien in geloof en trouw aan onze christelijke en katholieke identiteit".* (bijdrage van een genodigde)

19. Te midden van dergelijke complexe uitdagingen wordt de noodzaak benadrukt om nog intensiever te luisteren naar het Woord van God: *"Het is belangrijk dat de Kerk het Woord van God alle ruimte geeft die het verdient, om zo de geestelijke dimensie te integreren in haar dagelijks leven, in alle pastorale én bestuurlijke activiteiten."* (Frankrijk)

2. Voor een synodale Kerk in Europees perspectief

20. De discussie en uitwisseling op basis van het WCF hebben geleid tot de vaststelling van zeven referentiepunten voor de opbouw van een synodale Kerk vanuit Europees perspectief. Dit zijn gedeelde inzichten waaruit wij allen inspiratie kunnen putten en die wij kunnen toepassen door ze in concrete lokale contexten in de praktijk te brengen: 1) de geestelijke dimensie van synodaliteit, met het oog op een voortdurende bekering tot Christus; 2) de herontdekking van de gemeenschappelijke waardigheid van het doopsel en de consequenties daarvan; 3) de intrinsieke band tussen synodaliteit en missie; 4) dialoog als levenswijze van de Kerk; 5) het vaste voornemen om vooroordelen te overwinnen en de herinnering te verzoenen; 6) preferentiële aandacht voor gezinnen, vrouwen en jongeren; 7) de toepassing van de synodale methode binnen alle kerkelijke processen.

2.1

Op weg met Christus, vervuld van zijn Geest

21. De levensstijl van Jezus Christus, zijn kenotisch bestaan ten dienste van de mensheid, is een weg die elke christen en elke christelijke gemeenschap wordt uitgenodigd te gaan: *“Bekering, opgevat als een innerlijke en uiterlijke aanpassing aan Christus, onze dienaar, zou het eerste en laatste criterium moeten zijn van de synodale reis, die de stijl van de kerk van de toekomst zal bepalen.”* (Turkije) *“De term ‘synode’ verwijst naar de persoon van Jezus Christus: “Bij onze synodale tocht werd nadruk gelegd op het beeld van de Kerk als een gemeenschap van alle gelovigen in Christus. De gelovigen die met Christus zijn, die van zichzelf zei: Ik ben ‘hodos’ = de Weg (en de Waarheid en het Leven). [...] Christenen zijn ‘synodoi’. (Ignatius van Antiochië). Daarom is synodaliteit eerst en vooral ‘mede-Christendom’. En de ‘synodoi’ zijn allemaal ‘mede-christenen’. Dat wil zeggen, juist dit ‘met-Christus-zijn’ en alleen op grond van deze christologische basis, zijn alle gedoopten ‘synodoi’ in de heilsgeschiedenis, in de navolging van Christus en in hun dienstbaarheid aan medebroeders en -zusters, op hun pelgrimstocht naar de Verrezen Christus.”* (Bosnië Herzegovina)

22. Aanvullend wezen talrijke interventies in de plenaire bijeenkomsten en werkgroepen op de Heilige Geest als hoofdrolspeler en motor van de synodale reis. Hierop wees de Tsjechische theoloog Tomáš Halík in zijn inleidende geestelijke overdenking: *“Het is vooral door spiritualiteit - de spirituele ervaring van individuele gelovigen en van de hele Kerk - dat de Geest ons geleidelijk leidt naar de totaliteit van de waarheid.”* We hebben dit direct ervaren tijdens de Bijeenkomst in Praag, toen we mediteerden voor de Pinkster-icoon die door de Slowaakse delegatie was meegebracht: alle aanwezigen zijn verenigd, ook al zijn de kleuren van hun kleding verschillend. De afbeelding weerspiegelt wat wij hebben ervaren: de verscheidenheid van meningen is geen obstakel voor het uitgesproken verlangen van allen om trouw te zijn aan Christus en samen deel te nemen aan de opbouw van een Kerk van eenheid in verscheidenheid, geleid door de Heilige Geest, *cum Petro et sub Petro*.

23. Het volgen van de synodale weg vraagt van ons *“vasthouden aan een geest van voortdurende onderscheiding zodat de Kerk altijd een plaats kan zijn van persoonlijke en gemeenschappelijke ontmoeting met Jezus en zijn evangelie, en een vertrekpunt voor missie.”* (Portugal) *“Als Christus ons voorbeeld is en de Geest de bron van energie die ons drijft, zijn een houding van bekering en zorg voor de geestelijke dimensie onmisbaar om ons aandachtig te houden voor hun stem. De kern van een synodale Kerk kan daarom alleen de persoonlijke relatie met God zijn: “Alleen als we een persoonlijke ervaring van God de Vader hebben, kunnen wij broeders en zusters in Christus voor elkaar zijn, en de wereld ingaan met de inhoud van het evangelie en de rijkdom van het geloof laten zien.”* (Slovenië) Het cultiveren van deze relatie vereist dat we een reis van bekering ondernemen, die de gemeenschappen als geheel erbij betreft en die verder gaat: *“Wij geloven dat de basis van al onze acties, verlangens en voorstellen een persoonlijke en gemeenschappelijke bekering is en de gemeenschap met Christus, met elkaar en met onze broeders en zusters.”* (Spanje)

24. Trouw aan Christus moet ook worden beleefd als een geestelijke vereniging met hen die hun leven hebben gegeven voor het Evangelie: *"Het martelaarschap van mannen en vrouwen, gewijd of niet, leert ons dat gemeenschap mogelijk is ondanks zware beproevingen; dat trouw zijn aan God het mooiste getuigenis is dat de mensheid ooit kan worden geboden."* (Albanië). *"Inderdaad, christelijke martelaren hebben hun leven niet gegeven voor wat een gewoonte is, maar voor de Waarheid: voor Christus."* (Hongarije)

2.2 Herontdekking van de gemeenschappelijke waardigheid van de doop

25. *"In de doop worden wij geënt op Christus."* (Slovenië) Veel reacties op het WCF benadrukken de verbinding met Christus door de doop en de consequenties daarvan: *"We zijn allemaal geroepen tot heiligheid en delen de verantwoordelijkheid voor de opbouw van de Kerk, het Lichaam van Christus."* (Engelstalige werkgroep). Daarom: *"We moeten onze gemeenschappelijke waardigheid op grond van de doop erkennen en herbevestigen als basis voor vernieuwing van het leven en de ambten in de Kerk. Elke gedoopte moet zich meer bewust worden van zijn of haar identiteit, waardigheid en roeping in Christus. [...] Elke roeping moet beter begrepen worden en breder gewaardeerd als we het collegiale karakter van de Kerk willen cultiveren."* (Schotland) Velen hebben het synodale proces ervaren als een bijzondere gelegenheid om zich dat besef in de praktijk opnieuw eigen te maken: *"De intuïtie die sterk naar voren kwam tijdens deze synodale reis, was de herontdekking van de waardigheid van het doopsel en de daaruit voortvloeiende gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor opbouw en zending van de Kerk."* (Italië).

26. Meerdere keren werd gewezen op de gelijke waardigheid die is gebaseerd op het gemeenschappelijk doopsel. Deze theologische bevestiging krijgt een meer concrete en dringende dimensie wanneer zij ons ertoe aanzet de plaats en de rol van de vrouw in de Kerk ter discussie te stellen: *"De huidige synodale ervaring is voor velen een belangrijk teken van hoop en bemoedigt hen in de gemeenschappelijke zoektocht naar nieuwe geloofwaardige wegen. Dit omvat de erkenning van de waardigheid en roeping van alle gedoopten, vooral vrouwen."* (Zwitserland) In andere woorden, *"vrouwen erbij betrekken is geen oplossing omdat er niet genoeg mannen zijn, maar een verantwoorde imple-*

mentatie van de theologie van het gemeenschappelijk priesterschap van de gelovigen." (Tsjechië). Wat jongeren betreft is deze uitdaging zo mogelijk nog groter.

2.3 Synodaliteit stelt zich ten dienste van missie en versterkt deze

27. Synodaliteit heeft vanuit zichzelf een missionaire dimensie. Wanneer onze lokale kerken de dynamiek van evangelisatie ontdekken en zichzelf vernieuwen, begrijpen zij dat synodaliteit en missie van elkaar afhankelijk zijn en een permanente taak voor de Kerk vormen. Synodaliteit is een gemeenschappelijke weg op verschillende niveaus. Het is een nieuwe stijl van missionair kerk-zijn. Het vormt het kader van onze deelname aan de goddelijke zending: *"Als we het principe van synodaliteit serieus nemen, dan kan missie niet worden opgevat als een eenzijdig proces, maar veeleer als een samen optrekken in een geest van dialoog, een zoektocht naar wederzijds begrip. Synodaliteit is een leerproces waarin we niet alleen onderwijzen maar ook leren."* (Tomáš Halík, Inleidende geestelijke bezinning)

28. Wanneer we op weg gaan als missionaire synodale Kerk, ontmoeten wij metgezellen die wij leren liefhebben en waarderen omdat wij samen geroepen zijn om te getuigen van de liefde van Christus in een gewonde wereld. Mensen hebben hoge verwachtingen van de Kerk. De gelovigen willen deze missionaire Kerk vormgeven en willen dat hun mening, hun dagelijks leven, hun zorgen, hun lijden worden gehoord.

29. Een missionaire Kerk zijn betekent tegelijk als volgelingen van Christus te luisteren, de existentiële wonden van mensen, de mensheid en de schepping te zien en te handelen om er iets aan te doen: *"Een synodale Kerk kan helpen deze wonden te behandelen. Het kan helpen ons te verzoenen met onszelf, met God, met elkaar en met de schepping."* (Ierland) De nadruk die het WCF legt op het diaconale karakter van een missionaire synodale Kerk werd warm onthaald. Om het belang ervan uit te drukken, komt het beeld van de Kerk als een veldhospitaal vaak terug.

30. In deze tijd is er een overvloed aan wonden, in Europa en in de wereld: de oorlog in Oekraïne, de existentiële crises van mensen, de aantasting van het milieu, de pandemie en de wonden die de Kerk heeft veroorzaakt door misbruik en alle vormen van geweld, uitsluiting en vernedering.

"Uit veel reacties spreekt dankbaarheid voor de focus van het document op de urgente crises van nu. We denken in het bijzonder aan de existentiële crises van de bescherming van de schepping, klimaatrechtvaardigheid, oorlogen, armoede en ziekte. Als Kerk in Zwitserland, kunnen we ons alleen op geloofwaardige wijze engageren ten aanzien van deze crises als we ook werken aan onze eigen interne problemen en deze oplossen." (Zwitserland).

31. Synodaliteit ondersteunt de Kerk in het proces om steeds meer missionair te worden, maar legt ook snel obstakels en spanningen bloot die gaandeweg overwonnen of verdragen moeten worden. Een synodale Kerk hanteert eigen beoordelingscriteria; zij gaat de dialoog niet uit de weg, maar zoekt deze op; zij negeert niet, maar streeft ernaar uit haar geborgenheid te treden en zichzelf in vraag te stellen; zij opent ruimte voor experiment en zoekt zo nodig naar subsidiaire oplossingen.

2.4 Groeien als Kerk van dialoog

32. Voor de Kerk is dialoog een manier van leven, met stevige trinitaire en ecclesiologische grondslagen die onze betrekkingen op alle niveaus vorm moeten geven. Dit raakt aan de betrekkingen binnen en tussen onze lokale kerken; en ook aan oecumenische en interreligieuze betrekkingen, maatschappelijke relaties en contacten met gemarginaliseerden en gewonden.

33. Onze lokale kerken worden gekenmerkt door een rijke verscheidenheid; tegelijk is dat in de praktijk iets wat niet altijd gemakkelijk is om mee om te gaan. Verschillende nationaliteiten en etnische groepen en gelovigen van zowel de westerse als oosterse tradities van onze Kerk leven met elkaar. Op deze interne verscheidenheid wordt met name gewezen door de kerken van Moldavië, Roemenië en Oekraïne: *"In een context waarin wij een minderheid vormen, is een extra moeilijkheid dat er verschillende culturen zijn tussen katholieken die tot de dezelfde kerkelijke gemeenschap behoren. Zij ervaren dat zij van elkaar worden gescheiden door verschillen in tradities, talen en het toebehoren aan verschillende gemeenschappen. Dat leidt tot verdeeldheid."* (Moldavië) Niettemin moet *"diversiteit niet alleen als een probleem worden gezien, maar ook als een bron die ons verrijkt (de rituelen van de verschillende kerken, de liturgie, de geschiedenis en tradities van de kerken in Europa, enz.). Al deze zaken vragen om een transformatie van ons hart, van de taal die we gebruiken in relatie tot de hedendaagse*

cultuur. We voelen ons allemaal betrokken bij de reis van ontmoeting, die begint met onze eigen metanoia – ommekeer." (Italiaanstalige werkgroep)

34. Wat de betrekkingen met andere christelijke denominaties en godsdiensten betreft, werd erop gewezen dat katholieken in vele delen van Europa een kleine minderheid vormen en een rijke ervaring hebben met wat het betekent om oecumenisch te denken en te leven, met zowel protestantse als orthodoxe kerken. Veel lokale kerken zijn betrokken bij de dialoog met het jodendom en in de interreligieuze dialoog, vooral met de islam (bijvoorbeeld in Turkije, Bosnië en Herzegovina, Albanië): *"De oecumenische inspanning van de katholieke gemeenschap in relatie tot orthodoxe christenen (er zijn maar heel weinig andere christenen in het land) en het werken aan de dialoog met moslims en met de joodse gemeenschap maken deel uit van het leven van de Kerk in een religieus en etnisch gemengde samenleving."* (Bosnië en Herzegovina)

35. De kerken in de landen van Oost- en Zuidoost-Europa zijn zich ervan bewust dat zij zich op de grens met de orthodoxe wereld bevinden of dat zij samenleven met gelovigen van de orthodoxe kerk, die de meerderheid van de bevolking uitmaken. Het samenleven is niet altijd gemakkelijk geweest en er zijn nog wonden die moeten genezen. De lokale kerken willen deze taak oppakken: *"Het synodaal proces heeft het oecumenische bewustzijn nieuw leven ingeblazen. De oecumenische roeping behoort tot het DNA van de Grieks-Katholieke Kerk. Het gebrek aan christelijke eenheid wordt door haar als pijnlijk ervaren. We bevinden ons niet alleen aan de geografische grens met de orthodoxie, maar staan vooral dichtbij onze orthodoxe broeders en zusters met wie we hetzelfde rituele en culturele erfgoed delen. Natuurlijk willen we onze oecumenische betrokkenheid versterken met alle denominaties, maar vooral met onze zusterkerk, door een geest van initiatief en creativiteit te tonen en zo de wonden en onrechtvaardigheden van het verleden te boven te komen door een waarachtige genezing van de herinnering."* (Roemenië).

36. De kerken in West- en Noord-Europa hebben baat bij hun goede oecumenische betrekkingen met de protestantse kerken. Benadrukt werd dat samen bidden en samen optrekken niet beperkt mogen blijven tot de jaarlijkse viering van de Week van Gebed voor de Eenheid van de Christenen, maar dat deze verder moeten gaan en men steeds op zoek moet gaan naar nieuwe mogelijkheden. De Letse delegatie vertelde bijvoorbeeld over de traditie van een oecumenische kruisweg, die al 18

jaar op Goede Vrijdag in Riga wordt gehouden en ook tijdens de pandemie werd georganiseerd met deelname van de lutherse en baptisten gemeenschappen.

37. De benadering van de dialoog heeft ook betrekking op de gesecculariseerde samenleving: *"In Europa neemt [de] verandering een specifieke vorm aan door de confrontatie met een steeds meer gesecculariseerde samenleving. In de praktijk zijn er geen homogene christelijke samenlevingen meer. Het zou niet goed zijn als we niets meer doen dan dit vast te stellen en de situatie te zien als bedreiging of iets waar we ons tegen teweer moeten stellen. Als Kerk leven we in de wereld, maar dat is niet per se een christelijke wereld. Dit vraagt om een mentaliteitsverandering en een waarachtige bekering van onze kant."* (België) Tegelijkertijd spreken sommigen tegen de achtergrond van secularisatie en cultureel pluralisme de vrees uit dat de leer van de Kerk zal verwateren en bijvoorbeeld het traditionele begrip van het huwelijk en het gezin zal veranderen, waarbij zij er bij de Kerk op aandringen in dialoog te blijven met de wereld, zonder werelds te worden.

38. De lokale kerken in Europa zijn zich ervan bewust dat het noodzakelijk is in dialoog te treden en in dialoog te blijven met de samenleving. De dialoog met de wereld helpt de kerk missionair te zijn, het lijden en de wonden van mensen en schepping te kennen en te begrijpen, en daarnaar te handelen, in de eerste plaats binnen onze gemeenschappen: er is een spanning geconstateerd *"tussen de socio-ecologische veranderingen die we eisen van de samenleving om op vreedzame en rechtvaardige manier met elkaar samen te leven en ons eigen onvermogen tot bekering tot grotere gerechtigheid, zoals de praktijk dat vrouwen een tweederangs status hebben."* (Engelstalige online werkgroep) Voor de inzet voor rechtvaardigheid, vrede en verzoening begint de tijd te dringen. Het is niet genoeg om kwesties te benoemen; onderscheiding die leidt tot acties is een dringende noodzaak.

2.5 Open wonden onder ogen zien, vooroordelen overwinnen, het verzoenen van herinneringen

39. De Kerk heeft diepe wonden geslagen en is tegelijkertijd zelf diep verwond. Veel verslagen brengen hulde aan *"vrouwen en mannen die naar voren zijn gekomen om zich uit te spreken over seksueel, institutioneel, emotioneel, psychologisch, fysiek en spiritueel misbruik door leden van de Kerk."* (Ierland) Zij wijzen er ook op hoe de wonden die door misbruik zijn veroorzaakt de geloofwaardigheid van de Kerk aantasten. Sommigen drukken hun teleurstelling uit over de kerkelijke autoriteiten vanwege hun afwijzende en niet-empathische behandeling van deze mensen en vragen zich af: *"In hoeverre wordt er nog steeds een onderscheid gemaakt tussen leden van het instituut en het instituut zelf?"* (Scandinavische landen) Anderen zijn van mening dat de verantwoordelijkheid voor het in de doofpot stoppen van misbruik zowel bij individuen ligt als op systemisch niveau: *"Er zijn ernstige individuele fouten; te veel geestelijken misbruikten hun macht en de verantwoordelijken, niet in de laatste plaats de bisschoppen, verdoezelden de wreedheden. Maar er zijn ook systemische oorzaken van machtsmisbruik. We kunnen ze niet ontkennen. We zijn vastbesloten om consequenties te trekken, zowel op geestelijk als structureel niveau."* (Duitsland) Sommigen roepen op tot meer doortastende stappen om het probleem op een transparantere manier aan te pakken: *"Misbruik is een open wond en blijft een obstakel tot gemeenschap, participatie en missie totdat het effectief is aangepakt."* (Ierland)

40. *"Alleen als we luisteren naar de stemmen die vaak niet worden gehoord, kunnen we groeien en onderscheiden. We willen vooral de stemmen horen van specifieke groepen binnen de Kerk: arme mensen, gemarginaliseerde mensen, degenen die zich buitengesloten of niet welkom voelen, de LHBTQ-gemeenschap, gescheiden en hertrouwde mensen, migranten en mensen wier leven niet gelopen is zoals ze hadden gehoopt."* (Nederland). De link tussen synodale hervorming en zorg voor slachtoffers en gemarginaliseerde mensen in de Kerk moet worden gehandhaafd: *"In de worsteling om toekomst te scheppen voor de Kerk willen we concrete mensen en hun lijden voorop stellen."* (meertalige werkgroep) Zieken en mensen met een handicap worden ook vaak genoemd. Een aantal delegaties drukt de noodzaak uit om stappen te ondernemen, omdat veel mensen en groepen *"zich afgewezen, vernederd en gediscrimineerd voelen in onze Kerk, en helaas vaak terecht."*

Ze willen veilige ontmoetingen en een eerlijke dialoog op ooghoogte. De tijd dringt: we zien de noodzaak van een echte bekering!" (Zwitserland)

41. Tijdens de Bijeenkomst waren er niet alleen meningsverschillen, maar ook wederzijdse beschuldigingen. Toch ligt voor de kerken van Europa de weg naar ontmoeting en wederzijds vertrouwen nog open: *"We onderstrepen de vreugde tussen landen en kerken van Europa om dezelfde weg te gaan, om te ontdekken dat we allemaal te maken hebben met verschillend lijden en verschillende ervaringen, maar gemeenschappelijk staan in de liefde van Christus."* (Franstalige werkgroep) De Bijeenkomst in Praag is geen eindpunt van deze reis, maar slechts één stap verder dan het begin: we hebben allemaal tijd nodig voor een dieper begrip van wat anderen zeggen. Voor sommigen is dat soms moeilijk te aanvaarden. Daarom is verdere reflectie, studie, onderscheiding en het luisteren naar de stem van de Heilige Geest die ons naar een gemeenschappelijke toekomst wil leiden, vereist: *"Laten we samen optrekken langs de weg die de Geest Gods onze Kerk voert: op zoveel plaatsen, met zoveel mensen, in zoveel vormen. De ontdekking en het vorm geven van synodaliteit is een 'kairos' van de Kerk."* (Duitsland)

42. De ontmoeting en uitwisseling tussen de afgevaardigden, met name in de werkgroepen, maakten duidelijk dat de verschillen in wereldbeeld niet alleen tussen Oost en West, Noord en Zuid lopen. Ondanks reële verschillen tussen lokale kerken is het niet mogelijk een simplistisch beeld te schetsen van een Europa waar oude scheidslijnen vast liggen. Het verslag van Luxemburg spreekt over *"de grote kloof tussen degenen die hervorming nastreven of zelfs een transformatie en degenen die zo bang zijn voor verandering dat ze die afwijzen. We hopen dat deze kloven ons nieuwsgierig maken naar elkaars beweegredenen; dat ze ons waakzaam maken om elkaar met respect te behandelen om gezamenlijk en niet in oppositie met elkaar te werken aan de toekomst van onze gemeenschappen, vanuit de visie dat diversiteit een rijkdom vormt."*

43. De oproep tot bekering weerklonk in de context van wederzijdse vooroordelen van individuen of zelfs hele gemeenschappen, met inbegrip van lokale kerken. We moeten allemaal *"de diversiteit erkennen van de omgeving waarin men leeft en van verschillende historische ervaringen"* (Kroatië) om ons te reinigen van de historische herinnering die ons verhindert elkaar te benaderen met een houding van openheid en vertrouwen: *"Door het lezen van het WCF zijn wij gefascineerd geraakt door*

de wereldwijde diversiteit van ons gemeenschappelijk geloof in Christus. De balans tussen luisteren en spreken is evenwichtiger geworden in onze relaties. Wij zijn ons allen meer bewust geworden van de waarde van ieders specifieke manier van zich uitdrukken." (Roemenië)

44. Sommige afgevaardigden spraken openlijk over de noodzaak dat wij ons allen bekeren en onze herinneringen zuiveren, om onze lokale kerken met elkaar te verzoenen en geloofwaardiger te worden voor gesecculariseerde samenlevingen. We moeten allemaal onze harde theologische en pastorale standpunten ter discussie stellen om beter te kunnen inspelen op de hedendaagse uitdagingen. *"Het secularisatieproces heeft niet geleid tot het verdwijnen van het Christendom, zoals sommigen beweerden, maar tot een transformatie ervan."* (Tomáš Halík, Inleidende Geestelijke Bezinning). We hebben een kenotische ecclesiologie nodig, zodat we niet bang zijn voor de dood van sommige vormen van Kerk: *"Missie overwint veel problemen, omdat het betekent dat men uit zichzelf treedt. In het gevaar van verlies, schuilt een grotere mogelijkheid van ontvangen."* (Italiaanstalige werkgroep)

2.6

Bijzondere aandacht voor gezinnen, vrouwen en jongeren

45. Veel bijdragen legden nadruk op het belang van steun aan gezinnen. Zij zijn verantwoordelijk voor de overdracht, bekrachtiging, viering en beleving van het geloof. Bovendien zijn zij verkondigers van het evangelie: *"Het gezin is de belangrijkste plek waar mensen worden gevormd. Om verschillende redenen verkeren gezinnen in een crisis: het is noodzakelijk dat men pastorale inspanningen levert ten behoeve van het gezin."* (Slowakije) *"Het gezin is de fundamentele eenheid van de samenleving. Juist daar leren we tolerantie en wederzijdse acceptatie. Het is de plaats waarnaar we kunnen terugkeren in tijden van crisis. Daarom zijn we allemaal geroepen om te werken voor het huwelijk en het gezin."* (Hongarije) Dit engagement heeft ook een oecumenische en interreligieuze dimensie zoals Albanië onderstreept: *"De vijf godsdiensten (Islam, Bektashi-soefisme, orthodoxe, evangelische en katholieke kerken) die officieel erkend worden door de staat, hebben samen een Interreligieuze Raad opgericht. Nog afgezien van het monotheïsme dat ons kenmerkt, zijn het de menselijke waarden die ons meer dan wat ook verenigen. Juist deze waarden hebben volgens ons iets te bieden aan de mensen van nu."* (Albanië) Ook hier wordt een speciale verwijzing naar het gezin gemaakt.

46. De bijdragen van vrijwel alle delegaties besteden aandacht aan het onderwerp van de deelname van vrouwen en hun rol in de Kerk. *“Veel vrouwen spraken hun pijn uit over de ontkenning van hun deelname aan het leven van de Kerk en zeiden zich uitgesloten en gediscrimineerd te voelen. Vrouwen spelen een cruciale rol in het leven van de Kerk. Maar veel mannen en vrouwen spraken over een Kerk die de volheid van de gaven van vrouwen ‘uitsluit.’”* (Ierland) Dit is een van de meest genoemde punten in alle rapporten en het wordt telkens in soortgelijke bewoordingen benoemd. Wit-Rusland benadrukt *“de grotere aandacht die wordt besteed aan de rol van vrouwen in het leven van de Kerk. Op grond van het sacrament van het doopsel moeten zij, als leden van het Volk van God met gelijke waardigheid, hun rechtmatige plaats innemen bij de uitvoering van de missie en activiteiten van de Kerk.”* (Wit-Rusland) Luxemburg roept op tot *“versterking van de rol van vrouwen en hun deelname op alle niveaus van het kerkelijk leven, waarbij eindelijk rekening wordt gehouden met hun charisma en talenten.”*

47. De delegaties dringen erop aan meer aandacht te besteden aan jongeren. Zij zijn niet alleen de toekomst van onze kerken maar ook het heden. *“Meer dan ooit zijn jongeren op zoek naar een toebehoren, naar authenticiteit en autonomie. Velen lijden aan gevoelens van neerslachtigheid en eenzaamheid. Niemand geeft echt om hen en luistert naar hen. Jonge mensen zijn nu al in onze Kerk, niet alleen in de toekomst.”* (Nederland) Slowakije betreurt de afwezigheid van jonge mensen in het leven van de Kerk, omdat zij *“de Kerk kunnen leren hoe je een missionaire Kerk kan zijn.”* De Kerk *“heeft jonge mensen nodig die deze missie van Christus aanvaarden, die getuigenis afleggen, die in dialoog gaan, die aan andere gemeenschappen en landen al deze waarden laten zien die we in ons leven brengen als jonge katholieken.”* (Internationale Bisschoppenconferentie van de Heilige Cyrillus en Methodius)

2.7 De synodale methode onderdeel maken van kerkelijke structuren en processen

48. Naarmate het werk van de Europese Bijeenkomst vorderde, groeide ook het besef van de diepte en vruchtbaarheid van de methode van het geestelijk gesprek, door sommigen ook wel de ‘synodale methode’ genoemd. *“Het synodaal proces is een gave van de Heilige Geest dat ons oproept tot actief luisteren, een diepe dialoog en gemeenschappelijke onderscheiding door middel van de methode van het geestelijke gesprek.”* (Spanje) Zoals ook uit de directe ervaring bij het werk van de Bijeenkomst in Praag blijkt, bevordert het geestelijke gesprek een diepgaande dynamiek onder betrokkenen: het helpt dat er naar mensen wordt geluisterd, het vraagt hun te leren luisteren door vooroordelen achter zich te laten, verschillende manieren om zich uit te drukken te accepteren, ook al doen die soms pijn. Bovenal stimuleert het diep persoonlijk en gemeenschappelijk luisteren naar het Woord van God, gemeenschappelijk gebed en bekering. Mensen beseffen dat zij luisteren naar hun ‘broeders en zusters in Christus’, sterker nog, dat zij luisteren naar de Geest die de ware hoofdrolspeler is. Mensen worden uitgenodigd zich te richten op de stijl van de Heer en niet op hun eigen ideologie, om zo vast te stellen welke stappen genomen moeten worden. Dit is waar de term onderscheiding op duidt, hoewel de term voor sommigen verdere verduidelijking behoeft. Met de nodige aanpassingen kan de synodale methode ook worden toegepast in oecumenische, interreligieuze en sociale situaties.

49. Synodaliteit moet geen abstract en formeel begrip blijven. Om die reden moet de synodale methode worden *“verdiept, is vorming nodig, dient deze te worden geïnstitutionaliseerd.”* (Oostenrijk) Enerzijds is er behoefte aan een uitgebreidere uitwerking van een theologie van synodaliteit; anderzijds benadrukken velen het belang van *“vorming in synodaliteit van geestelijkheid en leken samen”* (Engeland en Wales), vooral door processen van ‘leren door te doen’. Wij kunnen groeien in een synodale stijl door oefening, onder leiding van de Geest en met begeleiding van kundige mensen. Zo vraagt de Maltese delegatie: *“Gezien het duidelijke verschil dat we waarnamen tussen processen waarin de ‘geestelijke conversatie’ centraal stond en processen die meer leken op gewone peilingen, is de vraag welke vaardigheden en welke spiritualiteit er nodig zijn om synodaliteit niet slechts een concept te laten blijven, maar een bron van inspiratie voor onze*

structuren, zodat ze echt ruimtes van gemeenschappelijke onderscheiding worden waarin Gods wil echt centraal staat?"

50. Het gebruik van de synodale methode moet dus structureel worden en onderdeel worden van het gewone leven van de gemeenschappen *"als de correcte benadering voor elke kerkelijke vergadering en de implementatie van plaatselijke pastorale plannen"* (Moldavië) zodat dit uiteindelijk leidt tot de ontwikkeling van een nieuwe manier van Kerk-zijn. Volgens de Slowaakse delegatie moet het een prioriteit zijn om *"de synodale geest in het leven van lokale gemeenschappen te brengen - om actief luisteren en geestelijk onderscheiding te introduceren in besluitvormingsprocessen."* Daarom is er een sterke roep om aandacht te schenken aan het canoniek recht om de structuren en processen te hervormen die de synodale methode bevorderen en beschermen. Een van de prioriteiten is *"dat parochies plekken worden met een ware 'synodale cultuur' waar iedereen wordt uitgenodigd om deel te nemen, zich te uiten, zijn of haar bijdrage te leveren aan pastorale activiteiten, in besturen of vergaderingen, en zo daadwerkelijk medeverantwoordelijkheid op zich te nemen."* (Portugal) Het is ook een manier om de Kerk minder klerikaal, kil en bureaucratisch te maken, zoals sommigen, vooral jongeren, verlangen.

51. Waar het om gaat is te blijven leren een synodale Kerk te zijn, voort te bouwen op al genomen stappen, zonder te blijven steken in tevredenheid over stappen die reeds zijn genomen, hoe mooi die ook zijn. Het gaat erom concreet te blijven getuigen dat het mogelijk is met spanningen te leven zonder ze te zien als onherroepelijke tegenstellingen die ons verpletteren. Daarom *"is vorming nodig in de concrete praktijk van synodaliteit en authentiek luisteren naar de ander en naar de Heilige Geest."* (Nederland)

3. De Europese kerken en synodaliteit: vragen en spanningen

52. De kern van het synodaal proces is de vaststelling van de spanningen die door de kerken in Europa heen lopen. Zoals een Oostenrijkse afgevaardigde het uitdrukte, kunnen spanningen kansen bieden, maar het hangt ervan af hoe men ermee omgaat: ze kunnen onder het tapijt worden geveegd, worden omgezet in een conflict met winnaars en verliezers, of de weg openen naar synodaliteit, waarvoor dan ruimtes voor experimenten moeten worden geopend. *“Europa heeft een geschiedenis van religieuze conflicten, maar de spanningen verminderen wanneer wij naar elkaar luisteren. Laat ons dus God danken voor dit proces van synodaal luisteren.”* (Engelstalige online werkgroep)

53. Meervoudige spanningen van verschillende aard zijn vaak een bron van grote zorg. Het door het WCF voorgestelde beeld van de tent maakt echter duidelijk dat zij niet noodzakelijk negatief zijn: zonder spanning stort de tent in, terwijl te veel spanning haar beschadigt. Spanningen kunnen omslaan in polarisatie en *“polarisatie verwondt de Kerk, het Lichaam van Christus.”* (Engelstalige online werkgroep). Toch *“kan men spanningen te boven komen als de tent een veilige ruimte biedt, waar iedereen het gevoel heeft te kunnen spreken en te worden gehoord. Geestelijk gesprek is wat dit betreft een nuttige praktijk gebleken.”* (Engelstalige online werkgroep) Er is dus een belangrijke uitdaging: *“de spanningen uithouden”*. (Franstalige en Italiaanstalige werkgroepen) *“Spanningen bieden ons een kans om op een creatievere manier te veranderen; samen kunnen we op zoek naar manieren om dit tot stand te brengen.”* (Engelstalige werkgroep) In die zin spreken sommigen liever van complementariteit of het vermogen om een evenwicht tussen polariteiten te bewaren. In dit licht moeten de zeven spanningen die de Praagse Bijeenkomst heeft opgesomd, worden geïnterpreteerd: 1) de verhouding tussen de verkondiging van de waarheid van het evangelie en het getuigenis van Gods oneindige barmhartigheid; 2) een weg vinden tussen trouw aan de traditie en *aggiornamento*; 3) de liturgie in het leven van de Kerk; 4) de pluraliteit van opvattingen over missie; 5) het vermogen om de medeverantwoordelijkheid van allen uit

te oefenen in de verscheidenheid van charisma's en ambten; 6) de vormen van gezagsuitoefening in een synodale Kerk; 7) een weg vinden tussen diversiteit en eenheid en de dynamiek van lokaal-mondiaal.

3.1 Waarheid en genade

54. Om deze spanning uit te drukken, grijpen sommige delegaties terug op de woorden van paragraaf 29 van het WCF: *“De droom is van een Kerk die op vollediger wijze een christologische paradox leeft: vrijmoedig haar authentieke leer verkondigen en tegelijkertijd een getuigenis van radicale insluiting en aanvaarding bieden.”* Anderen gebruiken andere bewoordingen en spreken van een spanning tussen pastorale zorg en leer, die moet worden aangepakt door middel van een dialoog waarbij het gehele Volk van God betrokken is.

55. In ieder geval wordt de houding van openheid en verwelkoming die het beeld van de uitbreiding van de tent oproept, beschouwd als een fundamenteel kenmerk van een authentiek synodale Kerk die geen grenzen trekt: het is de maatstaf van haar samenhang. Men erkent de urgentie van een werkelijke nabijheid tot allen die arm zijn, uitgesloten, slachtoffer van onrecht en vooroordelen, van wie de waardigheid met voeten wordt getreden: *“Het is niet voldoende om te verkondigen dat zij welkom zijn; we moeten samen met hen ontdekken welke plek zij innemen in de Kerk.”* (Tsjechië) Tegelijkertijd wordt gewezen op het risico dat dit mogelijk leidt tot een verwatering van de eisen van het evangelie; want *“de Kerk moet de christelijke waarheid op authentieke en duidelijke wijze communiceren.”* (Hongarije) Ook wordt de vrees geuit dat *“het overwegen van pastorale oplossingen die raken aan deze kwesties de voorbode kunnen zijn van ‘verandering van de leer’.”* (Polen)

56. Slovenië sprak over twee vereisten die vaak werden genoemd: *"Jonge mensen willen een Kerk die dichtbij mensen staat, ook bij degenen die worden gemarginaliseerd, die openstaat voor de problemen van gescheiden en hertrouwde personen, LHBTIQA+ personen. Maar ze willen ook dat de Kerk duidelijk verkondigt dat niet alles acceptabel is! De kerk moet dus luisteren, maar ook de gehele waarheid spreken met grote liefde!"* (Slovenië)

57. Beide accenten zijn een manier om uitdrukking te geven aan de behoefte aan authenticiteit van de discipelen die in de voetstappen willen treden van hun Heer: *"De overeenstemming van het WCF en de onderscheiding van de lokale kerken, versterken het verlangen naar een Kerk die open staat voor iedereen, omdat haar ogen op Christus gericht zijn: jongeren, armen en uitgeslotenen, mensen met een handicap, homoseksuelen, gescheiden en hertrouwden, iedereen moet het gevoel hebben dat ze in de Kerk worden verwacht en dat ze daarin een plaats hebben omdat ze leden van hetzelfde lichaam zijn, dat van Christus (vgl. 1 Kor 12)." (Frankrijk)*

58. Allen verwelkomen als teken van Gods onvoorwaardelijke liefde en de verkondiging van de waarheid van het evangelie: beide eisen zijn geworteld in de unieke zending van de Kerk: *"God is Waarheid, daarom wil Hij dat ieder mens deze Waarheid kan kennen en daaruit leeft. [...] Jezus Christus alleen is de Heer en Heiland van de wereld. En het model van alle interpersoonlijke relaties is de trinitaire God."* (Oekraïne, Latijnse Kerk)

59. Deze spanning kan niet eens en voor altijd worden opgelost, maar moet op verantwoorde wijze worden uitgehouden, waarbij de verleiding van ideologische benaderingen moet worden weerstaan. In plaats daarvan moet een stap worden gezet in de richting van grotere spirituele diepgang: *"De spanning tussen pastoraat en leer [...] correspondeert met die tussen liefde en waarheid. In plaats van deze tegenover elkaar stellen, moeten we hun complementariteit benadrukken zoals Psalm 85,11 dat doet: 'Zij ontmoeten elkander, genade en waarheid, gerechtigheid en vrede – zij kussen elkaar.'" (Franstalige werkgroep)* De sleutel is een contemplatieve blik die ons in staat stelt de Heer Jezus beter te leren kennen en de manier waarop hij wist om te gaan met de twee polen: *"de fundamentele waarheid van Jezus Christus is een moment van genade en barmhartigheid, omdat barmhartigheid leidt tot waarheid."* (Engelstalige online werkgroep) Deze contemplatieve houding is de basis voor de noodzakelijke onderscheiding: *"Onvoorwaardelijke acceptatie sluit niet uit dat men onderscheidt, om in*

specifieke situaties woorden van genade en waarheid te spreken." (Frankrijk)

60. Vandaar de behoefte aan vorming in waarheid en barmhartigheid: *"een vorming die de spanning uithoudt tussen het gezag van Schrift, Traditie, Leergezag en persoonlijke ervaring."* (Engeland en Wales) Maar op een nog fundamenteeler niveau gaat het hier om een oproep tot persoonlijke en gemeenschappelijke bekering: *"Hoe kan de Kerk veranderen – wat betreft leer en praktijk - wanneer ze ernaar streeft de ruimte van haar tent te vergroten? En in hoeverre moet ze haar leden vragen om een verandering van hart en mentaliteit en iedereen oproepen tot bekering? Inclusie geschiedt eerst en vooral door samen de weg te gaan van bekering."* (Malta)

3.2 Traditie en aggiornamento

61. *"Misschien wel de grootste spanning in Europa is de groeiende kloof tussen Kerk en seculiere cultuur. Om deze kloof te overbruggen, moet de taal van de Kerk voor iedereen toegankelijk zijn, zonder de boodschap van het evangelie te verwateren."* (Schotland) We moeten beseffen dat *de geloofstaal zoals die in de Kerk wordt gebruikt vaak heel anders is dan de taal die mensen begrijpen en die ze gebruiken in het dagelijks leven in de huidige samenleving."* (Nederland) Daarom stelde de Portugese delegatie de vraag *"Wat wil Jezus Christus vandaag van zijn Kerk?"*. Een vraag die meerdere keren werd gesteld en in verschillende bewoordingen.

62. De vrees dat men zich zou verwijderen van de traditie kwam vooral naar voren bij de verschillende theologische accenten die men legt ten aanzien van de relatie tussen respect voor de traditie en het verstaan van de tekenen des tijds. *"De kloof [...] tussen traditie en moderniteit wordt steeds breder en agressiever. Dit is vooral pijnlijk op het vlak van de liturgie."* (Scandinavische landen) Inderdaad is het in de liturgie, maar niet alleen daar, van belang om een taal te gebruiken die vasthoudt aan traditie maar tegelijk betekenis heeft voor de mensen van nu.

63. Veel afgevaardigden riepen op tot snelle en vergaande veranderingen als gevolg van de ontmoeting tussen theologie en hedendaagse cultuur: *"We moeten een Kerk worden die present is, een Kerk die luistert en waarnaar geluisterd wordt. Het moet gaan om een transformatie van de Kerk, zonder dat ze alleen maar met zichzelf bezig is, met een visie*

voor de wereld. [...] met een dubbele dynamiek: een proces van interne hervorming en een antwoord bieden op de uitdagingen van de hedendaagse wereld, waarbij onze christelijke identiteit wordt vernieuwd en bewaard." (Luxemburg)

64. Anderen deelden hun zorg dat de aanvaarding van veranderingen de integriteit van de kerkelijke leer zouden kunnen aantasten. Zo hoopt de Roemeense delegatie "dat de Kerk openstaat voor dialoog met de wereld zonder 'van de wereld' te worden; dat kerkleden zich moedig en zonder compromissen uitspreken over zaken die raken aan geloof en moraal." Sommigen lieten weten te vrezen voor ongepaste hervormingen van de Kerk, die de boodschap van het evangelie zouden verzwakken: "Wij geloven dat het onjuist is voor de Kerk om zich aan te passen aan de wereld om het gevoel te vermijden dat men vervolgd of ouderwets gevonden zal worden." (Albanië)

65. Ook hier vereist het uithouden van de spanning tussen traditie en aggiornamento zonder erdoor verpletterd te worden, het vermogen om de dynamiek tussen de twee polen onder woorden te brengen: "Wij willen allen graag nieuwe ideeën ontwikkelen en implementeren, maar we moeten een balans vinden tussen kerkelijke tradities en nieuwe ideeën." (Estland) "Het grootste probleem lijkt het vinden van een wijze omgang met meningsverschillen en pastorale oplossingen te zoeken die een meer adequaat antwoord bieden op de hedendaagse pastorale uitdagingen, en dat te doen op een wijze die consistent is met de kerkelijke leer." (Polen) Om daarin te slagen werd gezegd dat "serieuze aandacht moet worden besteed aan een theologie van de levende Traditie (Dei Verbum 8) die inderdaad ook stoelt op een historisch geheugen, maar ook een nauwkeurige onderscheiding en oordeel vereisen ten aanzien van de nieuwe uitdagingen van onze samenleving. Het uitgangspunt kan daarom gevonden worden in het luisteren naar de Heilige Geest en de onderscheiding van de tekenen van de tijd (Gaudium et Spes 4), die moedig voortgaat voorbij de historische ervaring." (Tsjechië) Synodaliteit kan niet worden gemanipuleerd en omgebogen om ideologische standpunten te ondersteunen. Evenmin komt het erop neer dat elke mening die tijdens het overleg naar voren wordt gebracht, evenveel gewicht krijgt. Het is veeleer een dynamische manier van luisteren naar elkaar met nederigheid en openheid van hart voor wat de Heilige Geest naar voren brengt.

3.3 Liturgie als focus van de spanningen in de Kerk

66. De centrale plaats van de liturgie, waarin het hele leven van de Kerk samenkomt en wordt onderhouden, maakt haar tot een spiegel waarin de gemeenschap wordt weerspiegeld, met inbegrip van haar spanningen. Zo is het veelzeggend en uitdagend voor de onderscheiding in Europa dat liturgie heel vaak wordt genoemd in verband met complexe spanningen of pastorale moeilijkheden, terwijl de vreugde van de liturgie in het algemeen en de eucharistie in het bijzonder zelden wordt genoemd. Dit is misschien iets vanzelfsprekends, maar toch is het belangrijk hier goed naar te kijken.

67. Vanuit een fundamenteel standpunt is het mogelijk het verband te ontdekken tussen Kerk en liturgie, tussen ecclesiologie en theologie van de liturgie: "Er zijn veel spanningen rond de liturgische dimensie van de Kerk. Deze spanningen zijn gebaseerd op een diepere spanning op het vlak van ecclesiologie. Ecclesiologische spanningen komen vaak voort uit een visie op de Kerk die is gebaseerd op de eigen verwachtingen." (Italiaanstalige werkgroep) Het is in deze context dat de spanningen en het lijden in verband met de oude vorm van de Romeinse liturgie moeten worden begrepen, met expliciete verwijzingen door Frankrijk, Engeland en Wales, en de Scandinavische landen naar de preconciliaire liturgie volgens het missaal van 1962.

68. Meerdere keren wordt de liturgie genoemd in relatie tot de sacramenten van christelijke initiatie, in het bijzonder het vormsel, dat een grote uitdaging vormt binnen die contexten waar het niet de betekenis krijgt van een diepere verbinding met leven en zending van de Kerk, maar eerder afstand creëert. In verschillende landen wordt opgeroepen tot bezinning en inzet voor een vernieuwing van de liturgische taal, en op dieper niveau voor een vernieuwing die enerzijds het mysterie van geloof en liturgie en anderzijds de relatie tussen liturgie en leven onder woorden brengt. "Sommige gelovigen wijzen erop dat in het algemeen priesters en Kerk in Bulgarije niet de taal van nu spreken, ook al zijn de tijden veranderd en zijn de kerken halfleeg." (Bulgarije) Elders is er ook een spanning tussen het verlangen naar spiritualiteit en een al te formele liturgie. Een specifiek probleem betreft de preek. "Dit hangt samen met de noodzaak om aandacht te besteden aan de vorming en ondersteuning van priesters, die dicht bij het Volk van God moeten staan en moeten laten voelen dat

de Kerk nabij is door de eenvoud van de prediking die er overal moet zijn." (eparchaat Moekatsjevo, West-Oekraïne)

69. Concluderend is "liturgie de ruimte waar we ons door God laten roepen als één volk en ons laten sterken door Zijn Geest om deel te nemen aan de missie van Jezus. We moeten dieper leren begrijpen dat de manier waarop we onze liturgieën vieren ons verder kan vormen als synodale Kerk." (Malta)

3.4 De missie begrijpen

70. Op een dieper niveau zijn de bovengenoemde spanningen verbonden met opvattingen over missie: "Waarvoor worden we bijengeroepen? Sommigen denken misschien dat lidmaatschap van de Kerk betekent dat men zich kan terugtrekken in een comfortabele cocon. Anderen zien het als een plek waar voor elk wat wils is, zonder enig gevoel van toewijding of bekering. Voor sommigen onder ons is niet duidelijk wat missie inhoudt. En als het allemaal gaat om diverse ambten, hoe moeten we dan de specifieke gaven van de gewijden binnen het ene heilige volk van God begrijpen?" (Malta) Over de implicaties van deze spanningen moet verder worden nagedacht: "Algemeen gesproken lijkt er behoefte te bestaan aan een vollediger begrip en een zich eigen maken van concepten als 'missionaire aard' en 'missionaire dimensie' van de activiteiten van de Kerk." (Oekraïne, Grieks-Katholieke Kerk) In de spanning tussen de verschillende visies op missie komen verschillende interpretaties naar voren: sommige lokale kerken zijn van mening dat het de taak is van een missionaire Kerk om de catechese en de groei van de religieuze praktijk te bevorderen; anderen verstaan onder missie het uitgaan naar de wereld om Gods liefde voor alle mensen tastbaar te maken, vooral voor de uitgesloten en degenen die door de Kerk zijn verwond; weer anderen voegen daaraan toe dat de Kerk een thuis moet zijn voor alle mensen, vooral voor jongeren. Kortom, er is een spanning merkbaar "tussen opgesloten blijven in de eigen gemeenschap (elitaire insteek) en de noodzaak om op missie uit te gaan." (Slowakije)

71. Een spanning in het begrip van missie is ook merkbaar in de interventies van lokale kerken die ernstig zijn getroffen door gevallen van seksueel misbruik: hoe kunnen zij missionaire kerken zijn als juist zij veel mensen ernstig leed hebben aangedaan? Het gaat om de geloofwaardigheid van de Kerk. Het kost moeite en spanning om de pijn van de slachtoffers te erkennen. Tot slot werd met

betrekking tot missie "de vrees geuit dat het synodale proces niet zal leiden tot structurele veranderingen die als voorwaarde worden gezien voor missie." (Oostenrijk)

3.5 Medeverantwoordelijkheid van allen, in de verscheidenheid van charisma's en ambten

72. "Synodaliteit van de Kerk vereist ook de erkenning van de gaven en charisma's van elke gelovige, de gelijkwaardigheid van allen, en de zoektocht om de verschillende roepingen binnen de Kerk bijeen te brengen als in een symfonie. Het is noodzakelijk het gezag van de herders en de zending die zij hebben ontvangen te erkennen. Het is tegelijk nodig om de 'sensus fidei' van elke gelovige te erkennen, of het nu gaat om een geestelijke of een leek. Gewijde dienaren kunnen het best worden beschouwd als dienstbaar aan het leven der gedoopten, met als doel ieder die gedoopt en gevormd is volledig deel te laten nemen aan het leven en de missie van de Kerk." (Frankrijk)

73. Een van de meest zichtbare uitingen van het gemeenschappelijk priesterschap en synodaliteit is de uitoefening van specifieke ambten en van leiderschap, wat ook inhoudt dat men op alle niveaus deelneemt aan het bestuur van de Kerk. Dat is een manier om de medeverantwoordelijkheid van alle gedoopten voor de zending van de Kerk te realiseren, op basis van hun gemeenschappelijke waardigheid als gedoopten. Daarom is gesproken over de uitdaging om te komen tot een Kerk met vele ambten; dat houdt om te beginnen de uitdaging in om concrete vormen te ontwikkelen voor de verwezenlijking ervan. Het synodale proces leidt tot het verlangen naar een "broederlijke Kerk, met een gezagsuitoefening die daarbij past, zonder enige vorm van machtsmisbruik, een synodale Kerk zonder klerikale afwijkingen" (België) bij de uitoefening van alle ambten, van gewijden en niet-gewijden: "Denk opnieuw na over de taken en identiteit van de priester als het gaat om een Kerk met verschillende ambten" (Italië); of, met een andere nadruk: "De betrokkenheid van leken is een kans om de missie aan te vullen, maar niet te vervangen, van gewijde personen." (Hongarije)

74. In dit perspectief bevestigt de Bijeenkomst van Praag dat "het priesterambt een groot geschenk van God aan de Kerk is." (Frankrijk) Op verschillende manieren werd uiting gegeven aan een diepe zorg voor priesters. Men sprak over het verlangen naar "een positief beeld van de priester" (Oostenrijk)

en de zorg van gelovigen voor welzijn en eenzaamheid van priesters. *"Jongeren constateren dat priesters voor een groot deel niet goed zijn voorbereid om met mensen te werken, maar ook dat zij vaak alleen zijn en zonder juiste gesprekspartners."* (Slovenië) Anderzijds is er een gebrek aan bezinning op het gewijde diaconaat, behalve wanneer men spreekt over de mogelijkheid deze open te stellen voor vrouwen.

75. Sommige bijdragen wijzen er ook op dat er vragen zijn over de beperkingen ten aanzien van de toegang tot het gewijde ambt: *"Het feit dat priesterschap in de loop van de geschiedenis verschillende invullingen heeft gehad, leidt ons tot de conclusie dat er openheid moet zijn om het te hebben over de wijding van gehuwde mannen."* (Tsjechië) Een ander punt betreft de wijding van vrouwen tot het diaconaat, ook al is dat geen eenvoudig onderwerp: *"Er zijn ook spanningen over zogenoemde verdeeldheid zaiende kwesties, zoals de toegang van vrouwen tot het sacrament van de wijding en de wijding van gehuwde mannen."* (Portugal) Met name *"over de wijding van vrouwen tot diaken / priester zijn de meningen verdeeld."* (Engelstalige werkgroep) Volgens Luxemburg moet *"de kwestie van toegang van vrouwen tot gewijde ambten zorgvuldig worden bestudeerd."*

76. Meer in het algemeen stelden vele delegaties de kwestie van de toegang van vrouwen tot het uitoefenen van gezag aan de orde: *"De kwestie van vrouwelijk priesterschap is geen heet hangijzer, maar we hebben vele discussies gehad over de deelname van vrouwen aan besluitvormingsprocessen."* (Litouwen) Sommige groepen beschouwen dit zelfs als voorwaarde voor een vruchtbare Kerk in Europa: *"Het lijdt geen twijfel: de deelname van leken, en in het bijzonder vrouwen, op alle niveaus van de Kerk wordt gezien als een prioriteit. [...] de Kerk heeft de stem en specifieke manier van leiderschap en gemeenschapsvormende vaardigheden van vrouwen nodig."* (Nederland)

77. In ieder geval werd er een grotere overeenstemming zichtbaar: *"Stimuleer werkelijke en effectieve medeverantwoordelijkheid van het Volk van God en zorg dat we het klerikalisme te boven komen. Het is belangrijk om lekenambten te stimuleren."* (Spanje) Het gaat niet alleen om de plaats van de vrouw in de Kerk, maar om een begrip van de verscheidenheid van ambten als uitdrukking van het synodale karakter van de Kerk.

78. Dit vraagt om een verdieping van de kwestie van de samenwerking tussen priesters en leken in de missie van de Kerk: *"Wat nog ontbreekt is niet alleen de ervaring van gemeenschapsleven, maar ook een gezonde samenwerking tussen priesters en leken."* (Litouwen) Veel bijdragen noemen dit een bron van spanning of frustratie, en gaan zelfs zo ver om het te zien als een spanning tussen instituties en charismatische gaven. Om die reden *"lijkt het belangrijk om te werken aan samenwerking en de ontwikkeling van ambten op basis van capaciteiten."* (Scandinavische landen)

79. Om deze samenwerking vruchtbaar te laten zijn, wordt de noodzaak van specifieke vorming benadrukt, voor seminaristen (initiële vorming), voor priesters (permanente vorming), en niet alleen zij: *"Het is onontbeerlijk zich te richten op de vorming van alle gedoopten, om hen te helpen de betekenis van hun roeping en taak in de Kerk te herontdekken, binnen een denkkader van medeverantwoordelijkheid en niet van plaatsvervangings."* (Italiaanstalige werkgroep) Deze vorming moet permanent zijn en zich richten op zowel priesters als leken. Dat houdt in dat er plekken en gelegenheden moeten worden gecreëerd waar geëxperimenteerd kan worden. Tenslotte was de Turkse delegatie de enige die sprak over de opleiding van priesters uit het buitenland, een verschijnsel dat bijna alle Europese landen aangaat. Zij moeten *"de taal en cultuur heel goed leren om in staat te zijn het Goede Nieuws te belichamen in een plaatselijke cultuur."* (Turkije)

3.6 De uitoefening van gezag binnen een synodale Kerk

80. Veel bijdragen gingen over verschillende aspecten van gezagsuitoefening in de Kerk. Ze stellen dat de echte kerkelijke en missionaire vernieuwing die het huidige synodale proces beoogt, is geworteld in twee beginselen: in de Kerk is elke specifieke autoriteit afkomstig van Christus en wordt zij geleid door de Heilige Geest. *"Elke echte vernieuwing en versterking van synodaliteit van en in de Kerk moet uitgaan van de grondbeginselen van de Kerk zelf, vanaf de fundamenten waarop de Kerk werd gesticht door Jezus Christus, onze Heer."* (Scandinavische landen) De consequenties raken aan het wezen van de Kerk zelf, waarin de Heilige Geest ook nu nog werkzaam is. *"De Kerk is wezenlijk synodaal en wezenlijk hiërarchisch. De taken en uitdagingen die daarbij horen kunnen worden beschreven als 'besluitvorming' en 'besluitneming'."*

Er moeten geen winnaars en verliezers zijn. [...] De Heilige Geest kiest vaak voor een derde optie." (Oostenrijk)

81. *"Er zijn strakke houdingen die overwonnen moeten worden: overdreven top-down manieren van gezagsuitoefening, vormen van klerikalisme op verschillende niveaus (en niet alleen onder priesters), vergeten dat als iets iedereen betreft het met iedereen moet worden besproken. Degenen die een verantwoordelijkheid hebben in de gemeenschap hebben de taak iedereen te betrekken en ieders bijdrage te waarderen, want we kunnen allemaal iets leren van elkaar."* (Italië) Bovendien *"is het algemene priesterschap van allen niet in tegenspraak met het gewijde priesterschap, en vice versa. Gezamenlijk overleg ervaren we al in het synodale proces. Hoe komen we ook tot een gezamenlijk nemen van beslissingen?"* (Duitsland)

82. Dit moet leiden tot diepgaande veranderingen: *"Een synodaal institutioneel model moet worden ontwikkeld voor de uitoefening van kerkelijke macht en gezag, met structuren en organen die de geest van synodaliteit weerspiegelen [...] en die niet alleen raadgevend zijn."* (Eparchaat Moekatsjevo). *Synodaliteit lijkt een grondige mentaliteitsverandering te vergen in de Kerk en vooral in al diegenen die daarin verantwoordelijkheid uitoefenen.*" (België) Tegelijkertijd *"moeten de gelovigen zich er meer van bewust zijn dat ze deel uitmaken van de Kerk en dat ze nodig zijn voor het werk van de Kerk, in gedachten houdend dat diversiteit van charisma's zonder hiërarchische orde verwordt tot anarchie, net zoals strengheid van de hiërarchie zonder levend charisma verwordt tot dictatuur."* (Eparchaat Moekatsjevo)

83. Deze verandering moet worden weerspiegeld in concrete beslissingen, waarover de Kerk zal moeten onderscheiden. *"Dit vereist de moed en wijsheid van de Geest om alle noodzakelijke leerstellige, structurele, canonieke en pastorale veranderingen opnieuw te bekijken en te inspireren, zonder de gemeenschap te vernietigen of de persoon en leer van Jezus Christus uit het oog te verliezen.* (Ierland) De bisschoppen zijn zeker sleutelspelers in deze verandering naar een hernieuwde en synodale gezagsuitoefening. *"Wij geloven in de waarde van het bisschoppelijk ambt."* (Italië)

84. Gezag moet worden ingezet in een meer broederlijke en participatieve wijze van besturen: *"Om tot een beter bestuur in de Kerk te komen, roepen velen op om opnieuw na te denken over een meer participatief bestuur, dat ruimte geeft aan luisteren en onderscheiding, die gezag ziet als een*

daad van liefde en dienstbaarheid." (Frankrijk) Maar tegelijk werd ook gewezen op *"een spanning tussen gezag en ambt."* (meertalige werkgroep) Europese samenlevingen hebben ook een aantal specifieke behoeften: *"om een betrouwbare en geloofwaardige partner te zijn in de publieke ruimte en onder de mensen, moet de Europese Kerk aan maatschappelijke normen voldoen op het vlak van functioneren en bestuur."* (WCF 62). *"Vandaar de behoefte aan transparantie, verantwoordingsplicht en participatief leiderschap."* (WCF 79) (België) Om dit tot stand te brengen *"moeten er mechanismen voor regelmatig overleg tussen geestelijken, leken en religieuzen worden ingesteld of vernieuwd, waardoor transparantie, betere communicatie en medeverantwoordelijkheid worden gewaarborgd."* (Schotland).

85. Het meest essentiële kenmerk waarover veel bijdragen spreken is het verband tussen gezag en luisteren. De theologische traditie verwijst hiernaar met de notie van de *sensus fidei fidelium* (het aanvoelen van het geloof door de gelovigen). Hierop legt de Synode 2021- 2024 een hernieuwde nadruk en dit *"is een reden voor grote vreugde, bemoediging en hoop voor allen die houden van de Kerk als Volk van God."* (Ierland)

3.7 Eenheid in verscheidenheid: tussen lokaal en universeel

86. De kerken van Europa hadden in Praag de gelegenheid om eenheid in verscheidenheid te ervaren. *"De diversiteit in de katholieke Kerk is een rijkdom. Zoals we weten zijn er twee longen, de oosterse katholieke long en de westerse katholieke long. Elk heeft een eigen manier van denken, een eigen manier van spreken en zelfs van besturen."* (Cyprus) De synodale reis bood de gelegenheid om zich bewust te worden van deze diversiteit en deze te waarderen: *"Hoewel het samenkomen en de dialoog aangaan niet altijd gemakkelijk is geweest, hebben veel Russische katholieken het synodale proces als verrijkend en nuttig ervaren. Het heeft hen geholpen om te ontdekken dat de Kerk, in Christus, één familie is en dat het aspect van multi-etniciteit, multiculturaliteit en multi-institutionaliteit een rijkdom is."* (Rusland) Er is dus een oproep om *"meer rekening te houden met de verscheidenheid aan manieren om het geloof te leven. Dat komt naar onze mening goed tot uiting in de waardering van tradities, zowel rituele als theologische, die tegelijkertijd verbonden zijn in het fundament van het ene geloof van de universele Kerk."* (Eparchaat Moekatsjevo) De oosterse kerken hebben instellingen bewaard die uitdrukking zijn

van synodaliteit: *“Ze kunnen veel positieve elementen toevoegen aan het begrip en de ontplooiing van de synodaliteit van de Kerk, vooral door de aanpassing van reeds bestaande bepalingen van het bestuur van de Kerk ‘sui iuris’.”* (Oekraïense Grieks-Katholieke Kerk).

Maar ook de oosterse kerken worden uitgenodigd om bestaande instellingen te vernieuwen en instellingen die verdwenen of in onbruik geraakt zijn, opnieuw in te stellen. *“Het is niet alleen noodzakelijk om te werken aan de gewenste synodale bekering binnen de gemeenschap van de Kerk, maar ook aan de mogelijke herziening van sommige canonieke normen, om zo de identiteit van deze Kerk beter weer te geven en haar missie te vergemakkelijken en ondersteunen, zowel in haar canonieke territoria als in de diaspora.”* (Roemenië)

87. De oproep om eenheid in verscheidenheid te leven klinkt ook wanneer kerken te maken krijgen met kwesties die spelen in een specifieke context op een specifiek moment en daarom een antwoord vereisen die past binnen hun context. Hierom gaat het bij de kwestie van decentralisatie in een Kerk die zowel lokaal als universeel is. Er is behoefte aan duidelijkheid en transparantie over wie kan beslissen, over welke kwestie lokaal, regionaal of universeel moet worden aangepakt. Talrijke bijdragen roepen op tot adequate instituties en canonieke structuren die de Kerk helpen om synodaliteit in de praktijk te brengen.

88. Mede in het licht van de positieve ervaringen van de Praagse Bijeenkomst werd een specifiek voorstel gedaan om een Europese Kerkelijke Bijeenkomst in te stellen: *“Deze zou in 2025 kunnen plaatsvinden. Zestig jaar nadat het Oecumenisch Concilie de Pastorale Constitutie ‘Gaudium et Spes’ uitbracht, zou deze Kerkelijke Bijeenkomst ‘de vreugde en hoop, het verdriet en de angsten van de mensen van onze tijd’ kunnen delen. We zouden kunnen luisteren naar de schreeuw van de armen en van de aarde in Europa en de wereld, we zouden kunnen bidden voor en werken aan Gerechtigheid en Vrede.”* (Inbreng van een genodigde)

4. Perspectieven en prioriteiten

89. Gedurende de dagen van de Bijeenkomst hebben wij een geestelijke ervaring opgedaan die ons voor het eerst als Kerk in Europa deed beseffen dat het mogelijk is elkaar te ontmoeten, naar elkaar te luisteren en met elkaar in dialoog te gaan vanuit onze verschillen en voorbij de vele obstakels, muren en barrières die onze geschiedenis ons in de weg heeft gelegd. We moeten de verscheidenheid binnen onze Kerk liefhebben en elkaar steunen in wederzijdse achting, gesterkt door ons geloof in de Heer en de kracht van zijn Geest.

90. Daarom willen wij op een synodale stijl verder gaan: meer dan een methode, beschouwen wij het als een manier van leven van onze Kerk, van gemeenschappelijke onderscheiding en onderscheiding van de tekenen van de tijd. Concreet willen wij dat deze Europese Continentale Bijeenkomst geen geïsoleerde ervaring blijft, maar dat het een regelmatig terugkerende bijeenkomst wordt, gebaseerd op de algemene aanvaarding van de synodale methode die al onze structuren en procedures op alle niveaus doordringt. Dat zal ons helpen om de kwesties aan te pakken waarvoor wij ons moeten inspannen en waarover verder nagedacht moet worden: de begeleiding van gewonde mensen, het leiderschap van jongeren en vrouwen, openstaan om te leren van gemarginaliseerde mensen, etc.

91. De synodale stijl maakt het ook mogelijk om vanuit missionair perspectief met spanningen om te gaan, zonder verlamd te raken door angst, maar er energie uit te putten om verder te gaan. In onze gesprekken zijn twee zaken in het bijzonder naar voren gekomen. Om te beginnen wordt eenheid in verscheidenheid aangemoedigd, om zo de verleiding van uniformiteit te weerstaan. Ten tweede wordt de bereidheid om anderen welkom te heten (als getuigenis van de onvoorwaardelijke liefde van de Vader voor zijn kinderen) verbonden met de moed om de waarheid van het evangelie in haar geheel te verkondigen. Het is God die belooft dat "Liefde en waarheid elkaar zullen ontmoeten" (vgl. Psalm 85, 11).

92. Wij weten dat dit alles mogelijk is omdat wij het tijdens deze Bijeenkomst hebben ervaren, maar meer nog omdat het leven van de kerken waaruit wij afkomstig zijn ervan getuigt. Wij denken hier in het bijzonder aan de oecumenische en interreligieuze dialoog, waarvan de echo's sterk doorklonken in ons werk. Maar bovenal geloven wij dat het mogelijk is omdat de genade hierin een rol speelt: de opbouw van een steeds meer synodale Kerk is namelijk een manier om concreet uitdrukking te geven aan de gelijke waardigheid van alle leden van de Kerk; deze is gebaseerd op het doopsel dat ons maakt tot kinderen van God en leden van het lichaam van Christus, medeverantwoordelijk voor de unieke missie om te evangeliseren die de Heer aan zijn Kerk heeft toevertrouwd.

93. Wij vertrouwen erop dat de voortzetting van de synode 2021-2024 ons kan steunen en begeleiden, met name door aandacht te schenken aan enkele prioriteiten tijdens de synodevergadering in oktober 2023:

- de praktijk, de theologie en de hermeneutiek van synodaliteit verdiepen. Wij moeten iets herontdekken dat oud is en tot de aard van de Kerk behoort, en dat tegelijk altijd nieuw is. Dit is onze taak. Wij zetten de eerste stappen op een pad dat zich gaandeweg opent;
- de betekenis van een Kerk met een veelheid aan ambten aan de orde stellen, als een horizon waarin kan worden nagedacht over charisma's en ambten (gewijde en niet-gewijde) en de verhoudingen daartussen;
- vormen verkennen van een synodale uitoefening van gezag, d.w.z. de dienst van het begeleiden van de gemeenschap en het bewaren van de eenheid;
- de onderscheidingscriteria voor het synodale proces verduidelijken en aangeven op welk niveau, van lokaal tot universeel, besluiten moeten worden genomen;
- concrete en moedige besluiten nemen over de rol van vrouwen binnen de Kerk en over hun grotere betrokkenheid op alle niveaus, ook bij besluitvormings- en besluitnemingsprocessen;
- nadenken over de spanningen rond de li-

turgie, zodat de eucharistie vanuit synodaal perspectief gezien wordt als bron van gemeenschap;

- zorg voor de vorming tot synodaliteit van het gehele Volk van God, met bijzondere aandacht voor de onderscheiding van de tekenen des tijds met het oog op de uitvoering van de gemeenschappelijke missie;
- de levende zin voor missie vernieuwen; de kloof tussen geloof en cultuur overwinnen om het evangelie weer tot in het hart van mensen te brengen; een taal vinden die traditie en actualiteit kan verwoorden, maar vooral helpt bij het optrekken met mensen in plaats van over hen of tot hen te spreken. De Geest vraagt ons te luisteren naar de schreeuw van de armen en de aarde in ons Europa, en in het bijzonder naar de wanhopige schreeuw van de slachtoffers van oorlog die om een rechtvaardige vrede vragen.

94. De Kerk liefhebben, de rijkdom van haar verscheidenheid, is geen vorm van sentimentaliteit omwille van zichzelf. De Kerk is mooi omdat de Heer wil dat zij zo is, met het oog op de taak die Hij haar heeft toevertrouwd: het evangelie verkondigen en alle vrouwen en mannen uitnodigen om deel te nemen aan de dynamiek van gemeenschap, participatie en missie die haar bestaansreden vormt, bezield door de eeuwige vitaliteit van de Geest. Onze Europese Kerk liefhebben betekent dus dat wij ons opnieuw inzetten om deze missie uit te voeren, ook op ons continent, in een cultuur die gekenmerkt wordt door de vele verschillen waarvan wij ons scherp bewust zijn.

95. Laten we de voortzetting van onze synodale reis toevertrouwen aan de patroonheiligen en martelaren van Europa!

Adsumus Sancte Spiritus!

Afsluitende opmerkingen van de bisschoppen

Wij danken de Heer voor de ervaring van synodaliteit die ons voor het eerst op continentaal niveau - bisschoppen, priesters, gewijde mannen en vrouwen, leken – bijeen zag. Wij verheugen ons omdat wij tijdens deze dagen in Praag hebben ervaren dat de momenten van gezamenlijk gebed en, meer nog, het overleg tijdens de Bijeenkomst een diep spirituele en werkelijk synodale ervaring was. Het luisteren naar elkaar, de vruchtbare dialoog, de verhalen van hoe onze kerkelijke gemeenschappen de eerste fase van het synodaal proces hebben beleefd en zich hebben voorbereid op deze continentale Bijeenkomst, zijn een onmiskenbaar teken van onze unieke verbondenheid met Christus.

De nationale verslagen, het groepswerk en de vele interventies die we hebben gehoord, zijn samengekomen in het slotdocument dat aan de Bijeenkomst is voorgelegd. Dit zal de bijdrage vormen van de Kerken in Europa aan het opstellen van het *Instrumentum laboris* van de Synode. Wij danken allen die openhartig en met respect voor de verschillende gevoeligheden hun ervaringen hebben gedeeld. Wij danken ook de redactiecommissie voor het geweldige werk dat zij bij het opstellen van het document heeft verricht.

Als vrucht van deze synodale ervaring verbinden wij bisschoppen ons ertoe het synodale proces in de praktijk te blijven brengen en dit proces te bevorderen in de structuren en het leven van onze bisdommen. Deze ervaring van zorg voor de gehele Kerk in Europa heeft ons engagement vernieuwd om onze universele zending trouw in de praktijk te brengen. Wij verbinden ons ertoe de aanwijzingen te ondersteunen van onze Heilige Vader, opvolger van Petrus, voor een synodale Kerk, gevoed door de ervaring van gemeenschap, participatie en zending in Christus.

Wij willen samen optrekken, als heilig volk van God, zowel leken als pastores, pelgrims langs de wegen van Europa om de vreugde van het evangelie te verkondigen die voortvloeit uit de ontmoeting met Christus. Wij willen dit samen doen met onze broeders en zusters van andere christelijke denominaties. Wij zullen ons onvermoeibaar inzetten de ruimte van onze tenten te vergroten, zodat onze kerkelijke gemeenschappen nog beter plaatsen zullen zijn waar iedereen zich welkom voelt.

**Praag, 11 februari 2023,
In gedachtenis aan Onze Lieve Vrouw van Lourdes**

Voor een overzicht van alle deelnemers en het programma van de Europese Continentale Bijeenkomst, zie de bijlagen in het document op de site van de bisschoppensynode 2021-2024: www.synod.va/content/dam/synod/common/phases/continental-stage/final_document/Europa_IT_ENG.pdf

